

خاستگاه‌شناسی تمایز نقش‌های جنسیتی از نظر اسلام

افسانه بساطی^۱

چکیده

از جمله مهم‌ترین جنبه‌های وجودی هر انسانی ویژگی‌های جنسیتی اوست که بیش از هر خصوصیت دیگر در رفتار، حالات روانی و همه مظاهر او تاثیر به سزائی دارد، درک و فهم هر فرد از تفاوت‌های جنسی و انتظارات متفاوت دین و جامعه از هر جنس موجب مجموعه‌ای از رفتارها و گرایش‌ها در فرد می‌شود که او را با جنسیتش هماهنگ می‌کند. این تحقیق به روش توصیفی - تحلیلی به رشته نگارش در آمده است و نتایجی در بر داشت از جمله اینکه: در دیدگاه اسلام نقش‌های جنسیتی بر اساس کارکردهای مثبت خانوادگی و اجتماعی به دور از هر افراط گرایی تایید شده است. بنابراین بین جنس و نقش با توجه به تفاوت‌های زیستی و روان شناختی ارتباط مستقیم برقرار است. در نتیجه در نگاه دینی با بررسی مصادیق نقش‌های جنسیتی در طول تاریخ از جمله مادری و همسری برای زن و نان آوری و جهاد برای مرد خاستگاه تمایز نقش‌ها به نظریه زیستی - کارکردی بر می‌گردد.

کلیدواژه‌ها: خاستگاه، تمایز نقش، نقش جنسیتی، دیدگاه اسلام

- طلبه سطح ۲ حوزه علمیه فاطمه الزهرا کرجندغرب^۱

مقدمه

از جمله مهم‌ترین جنبه‌های وجودی هر انسانی ویژگی‌های جنسیتی اوست که بیش از هر خصفوقصیت دیگر در رفتار، حالات روانی و همه مظاهر او تاثیر به سزائی دارد، درک و فهم هر فرد از تفاوت‌های جنسی و انتظارات متفاوت دین و جامعه از هر جنس موجب مجموعه‌ای از رفتارها و گرایش‌ها در فرد می‌شود که او را با جنسیتش هماهنگ می‌کند؛ منظور از تفاوت‌های جنسیتی ویژگی‌های است که بیشتر مردان را از بیشتر زنان متمایز می‌سازد. و دارای منشاء تکوینی است، البته عواملی از جمله محیط می‌تواند این ویژگی‌های را پررنگ‌تر یا کم‌رنگ‌تر کند. دامنه تفاوت‌ها فراتر از حوزه جنسی است و می‌تواند حوزه‌های شناختی، روحی روانی، و رفتاری را در بر بگیرد.

تفاوت‌های جنسی زن و مرد مساله‌ای تازه نیست، می‌توان گفت یکی از پیامدهای چشمگیر تحولات اجتماعی قرن اخیر، توجه جدی به مسئله‌ی تفاوت‌های میان زنان و مردان و نقش‌های جنسیتی آنها بوده است. مرد و زن دو نیمه‌ی پیکر جامعه انسانی را تشکیل داده‌اند که شناخت هر چه بیشتر این دو جنس و مسائل و امور مربوط به هر یک از آنها بهترین راه و روش برای دستیابی به یک جامعه سالم و پویا و رو به رشد و کمال است،

تفاوت‌های جنسیتی میان زن و مرد از جمله مسائلی است که در قرن اخیر مورد توجه بوده و طیفی از نظریه‌های مختلف را به دنبال داشته است از جمله اینکه برخی بر این عقیده‌اند که تفاوت‌های میان دو جنس را دلیل بر برتری جنس مرد بر زن می‌دانند، و برخی مانند فمینیسم-ها معتقدند که حقوق زن و مرد در همه زمینه‌ها یکسان است و لازم نیست که زن حصارها را رعایت کند چرا که هیچ تفاوتی با مرد ندارد و این گونه محدودیت‌ها توهین به شخصیت وی و تخریب کننده آزادی اوست. مسئله تفاوت میان زن و مرد ابعاد مختلفی از جمله روانی، زیستی،

جسمی، تکوینی، جنسیتی و... دارد، این پژوهش به دنبال بررسی خاستگاه شناسی تمایز نقش های جنسیتی از منظر اسلام است به عبارت دیگر چرا مرد باید نان آور و زن باید تربیت کننده فرزند باشد؟ خاستگاه این تمایز نقش ها چیست؟

در این موضوع می توان به مقالاتی از جمله بررسی تفاوت های جنسیتی زنان و مردان در دو دیدگاه قرآن و فمینیسم اثر نویسندگان مریم شاهواروتی، جمیله علم الهدی، ملیحه آشتیانی، در این مقاله آمده است که : درباره تفاوت های جنسی میان زن و مرد، دو دیدگاه کاملاً متعارض وجود دارد. بر حسب یک نظرگاه، تفاوت حقوقی، بیانگر ستم و تبعیض جنسی بر زنان می باشد، زیرا عدالت به معنای رعایت کامل تساوی میان زن و مرد می باشد و هر نوع تفاوت نگری به مثابه زیر پا گذاشتن عدالت محسوب می گردد، اما بر حسب رویکرد دیگر، یکسان نگری مطلق، راه را برای بی عدالتی بر زنان می گشاید. مقاله دیگر اسلام و تفاوت های جنسیتی اثر حسین نجفی در این مقاله آمده است که از دیدگاه اسلام وجود تفاوت های طبیعی زن و مرد که دارای منشأ زیستی است مفروض می باشد، که از آن جمله تفاوت در ویژگی های آناتومیک نیازهای جنسی و قدرت بدنی است. مقاله دیگر تفاوت های جنسیتی از دیدگاه اسلام و فمینیسم نوشته معصومه حسینی در این مقاله آمده است که در نظر گرفتن تفاوت یا عدم تفاوت جنسی در حقوق زنان، مهم ترین اختلاف مکتب اسلام با فمینیسم است.

با توجه به اینکه بیشتر پژوهش ها و تحقیقات انجام گرفته در رابطه با انواع تفاوت های میان زن و مرد می باشد این تحقیق در پی آن است که علل تمایز نقش های جنسیتی را بررسی نماید.

از مهم‌ترین و ضروری‌ترین بخش‌های هر پژوهش شناخت مفهوم و تعریف کلید واژه‌های موضوع است، چرا که در سایه‌ی شناخت مفاهیم اصلی تحقیق، معانی و مفاهیم موضوع شناخته می‌شود.

تعریف لغوی جنس و جنسیت

جنسیت از ریشه «ج/سی/ای» مصدر جعلی به معنای همجنسی، حالت و کیفیت جنس، مجموعه فرق‌های میان نر و ماده یا جنس زن و مرد، رجولیت یا انوثیت افراد، الاصل و النوع، نر و ماده، غریزه جنسی، شهوت جنسی، قومیت، ملیت، نژاد، تابعیت، جور، قسم، بخشی از اشیاء^۱.

تعریف اصطلاحی جنس و جنسیت

جنسیت موجب می‌شود که زن و مرد تحت دو صنف از یک نوع واحد قرار گیرند بنابراین اختلاف و تمایز میان آن‌ها لازمه صنفشان است، به عبارت دیگر بر حسب آنچه جنسیت اقتضاء می‌کند تفاوت میان زن و مرد دائمی و همیشگی است و در پی آن حقوق طبیعی‌شان نیز متفاوت خواهد بود، حقوق طبیعی لازمه هدفدار طبیعت است و با توجه به این هدف استعدادهایی در وجود موجودات نهاده و استحقاق‌های به آن‌ها داده است^۲.

نظریه فمینیستی، جنس را صرفاً بیولوژی یک فرد می‌داند، خواه این فرد کالبد مذکر داشته باشد یا مؤنث، یکی از وظایف عمده نظریه فمینیستی معاصر از زمان کیت میل تا به امروز تشخیص تمایز مفهومی میان جنس و جنسیت است تا انتظارات جامعه از نقش‌های جنسی را در

^۱ - ر.ک: دهخدا، علی‌اکبر، لغت‌نامه دهخدا، ج ۵، ص ۷۸۷۶، جُر، خلیل، فرهنگ لاروس، ج ۱، ترجمه سید حمید طبیبیان، ص ۷۷۱، معین، محمد، فرهنگ معین، ج ۱، ص ۱۲۴۶، الزیات، احمد، مصطفی، ابراهیم، المعجم الوسیط، ج ۱، ص ۱۴۰، افرام البستانی، فؤاد، فرهنگ جدید عربی - فارسی، ترجمه محمد بندرریگی، ص ۷۷، مجموعه نویسندگان، مجمع اللغات، ص ۳۵۰، میرزائی، نجفعلی، فرهنگ اصطلاحات امروزی، ص ۲۴۶، حسینی دشتی، سید مصطفی، معارف و معاریف، ج ۴، ص ۲۱۷.

^۲ - مطهری، مرتضی، نظام حقوق زن در اسلام، ص ۱۵۰.

صورت زیست شناختی نبودن بتوان اصلاح کرد. به نظر ان اکلی تفاوت‌های جنسی چه بسا «طبیعی» باشند اما تفاوت‌های جنسیتی را در فرهنگ باید جست، نه در طبیعت^۱.

جنس مرتبط است به تفاوت‌های فیزیکی بین زنان و مردان در حالیکه جنسیت بر تفاوت‌های فیزیکی که باعث تفاوت بین زنان و مردان می‌گردد اطلاق نمی‌شود بلکه به ویژگی‌های اجتماعی، رفتار و نقش زنانه و مردانه گفته می‌شود^۲.

جنسیت در اصطلاح با توجه به تعریفی که در کتاب «باز اندیشی در مفاهیم جنس و جنسیت» آمده است: جنس کلمه‌ای است که به تفاوت‌های زیستی بین مرد و زن گفته می‌شود مانند تفاوت در ساختار و کارکرد اندام تناسلی اما جنسیت موضوعی مربوط به فرهنگ است^۳. جنس یعنی تفاوت‌های زیست شناختی بین زن و مرد که آن دو را از هم مشخص می‌سازد، این تفکیک هم جنبه‌های کنشی و تولید مثل و هم اعضاء هورمون‌ها و ساختمان‌های متمایز کننده مؤنث و مذکر را در بر می‌گیرد^۴.

مکابی (۱۹۸۸) معتقد است که جنس و جنسیت به صورت مترادف بکار برده شوند، زیرا جنبه‌های بیولوژیکی و اجتماعی با یکدیگر در تعاملند و تشخیص و تمیز بین این دو دشوار است^۵.

نقش جنسیتی

نقش در جامعه شناسی به وظایفی اشاره دارد که برای هر فرد بر حسب جایگاه اجتماعی‌اش تعیین شده است بنابراین نقش جنسیتی عبارت است از : انتظارات غالب در یک جامعه درباره

^۱ - هام، مگی، فرهنگ نظریه‌های فمینیستی، ترجمه نوشین احمدی، فیروزه مهاجر، فرخ قره داغی، ص ۳۹۸.

^۲ - گیدنز، آنتونی، جامعه شناسی، ترجمه منوچهر صبوری.

^۳ - دلفی، کریستین، باز اندیشی در مفاهیم جنس و جنسیت، ترجمه مریم خراسانی، شهلا اعزازی، ص ۱۶۰.

^۴ - پور افکاری، نصرت الله، فرهنگ جامع روان‌شناسی - روان‌پزشکی.

^۵ - به نقل از گولومبوک، سوزان و فی وش، رشد جنسیت، ترجمه مهرناز شهرآرای.

جمله در روایتی آمده است که پس از ازدواج حضرت زهرا (سلام الله علیها) و امیرالمومنین علی (علیه السلام) آن دو خدمت رسول الله (صلی الله علیه و آله و سلم) شرفیاب شدند و از حضرت خواستند در رابطه با وظایفشان نظر دهند. ایشان امور بیرونی را به امام علی (علیه السلام) و کارهای داخل منزل را به حضرت زهرا (سلام الله علیها) واگذار نمودند. حضرت زهرا (سلام الله علیها) فرمودند: «کسی نمی‌داند که چقدر خوشحال شدم که رسول خدا مرا از مسئولیت‌های سنگینی که بر عهده مردان نهاده معاف فرموده است.»^۱

۲-۳ دفاع از وطن

دفاع از وطن یکی از نقش‌های است که بر عهده مردان است، و سرنوشت گذشتگان نشان می‌دهد که این مردان بوده‌اند که برای حفاظت از جان و مال و نوامیسشان به دفاع برخاسته‌اند. چنانکه حضرت علی (علیه السلام) به مردم کوفه فرمود: «اگر برای ثواب اخروی به جهاد نمی‌روید و از عقوبت و کیفری که بر ترک جهاد مترتب است بیم ندارید، از آثار بدی که ترک جهاد در زندگی شما دارد بترسید و از سنت‌های خدایی که تغییرناپذیر است برحذر باشید، شما اگر هم ثواب اخروی را نخواهید باید برای حفظ عزت و استقلال و سربلندی خود به پا خیزید و مرزهای کشور خود را از تعرض دشمنان حفظ کنید و حیثیت و آبروی خود را در میان ملل از دست ندهید و خود را در اثر خانه نشینی و فرصت به دست دشمن دادن گرفتار و بیچاره نسازید.»^۲

۲-۴ خانه داری

– محمدبن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۲۰، ص ۱۷۲^۱

– نهج البلاغه^۲

آنچه که تاکنون در همه‌ی جوامع رایج بوده است، انجام امور منزل از جمله پخت و پز و رفع و رجوع کارهای خانه بر عهده‌ی زنان بوده و در تمام دنیا اغلب فعالیت‌های داخل خانه را زنان انجام می‌دهند، خانه داری از جمله شئونی است که غالباً بر عهده عرف بوده و رویکرد دینی نسبت به آن چندان شفاف نیست اما چند نکته قابل توجه است: دین اسلام خانه داری را به عنوان یک وظیفه برای زنان معرفی نکرده است، اما برای آن ارزش گذاری کرده است مثلاً در روایات بسیاری، خانه داری زنان همچون جهاد برای مردان ارزش گذاری شده است.^۱ در دین اسلام کمک کردن مردان در امور خانه یک ارزش اخلاقی و گرفتن خدمتکار برای همسر برای انجام کارها یک واجب فقهی است.^۲ انجام امور منزل به دست زنان در طول تاریخ دست کم در حد نشانه، می تواند حجتی بر آمادگی زنان برای انجام این کارها به جهت سازگاری محیط خانه با روحیات آنها باشد.^۳

^۱ -ابوعلی محمدبن حسن فتال نیشابوری، روضه الواعظین، ج ۲، ص ۳۷۶

-محمدحسن نجفی، جواهر الکلام، ج ۳۱، ص ۳۳۰^۲

^۳ -هویت و نقش‌های جنسیتی، محمدرضا زیبایی نژاد، دفتر مطالعات و تحقیقات زنان، ص ۲۵۹

نتیجه گیری

وجود تفاوت‌های طبیعی، زیستی و روان شناختی جنسیتی میان زن و مرد در شکل‌گیری و تفکیک جنسیتی نقش‌ها دخیل است و به رغم دگرگونی نقش‌ها با توجه به تلاش گروه‌های فمینیستی در جهت تشابه هر چه بیشتر نقش‌های زن و مرد در دهه‌های اخیر همچنان تفکیک جنسیتی نقش‌ها استمرار دارد. و در دیدگاه اسلام نقش‌های جنسیتی بر اساس کارکردهای مثبت خانوادگی و اجتماعی به دور از هر افراط‌گرایی تایید شده است. بنابراین بین جنس و نقش با توجه به تفاوت‌های زیستی و روان شناختی ارتباط مستقیم برقرار است. در نتیجه در نگاه دینی با بررسی مصادیق نقش‌های جنسیتی در طول تاریخ از جمله مادری و همسری برای زن و نان‌آوری و جهاد برای مرد خاستگاه تمایز نقش‌ها به نظریه زیستی - کارکردی بر می‌گردد.

منابع

• قرآن

• نهج البلاغه

- ۱- اتکینسون ریتا ال. و سایرین، زمینه روان‌شناسی هیلگارد، ترجمه محمدنقی براهنی و دیگران، رشد، تهران، ۱۳۷۸
- ۲- انیس ابراهیم، و دیگران، المعجم الوسيط، ج ۱، ترجمه محمد بندر ریگی، اندیشه اسلامی، چاپ اول، ۱۳۸۹
- ۳- بستانی فؤادافرام، فرهنگ جدید عربی - فارسی، ترجمه محمد بندر ریگی، سبوحان، چاپ شانزدهم، ۱۳۸۰
- ۴- پورافکاری، نصرالله، فرهنگ جامع روان‌شناسی، فرهنگ معاصر، چاپ سوم، تهران، ۱۳۸۰
- ۵- حر عاملی محمدبن حسن، وسائل الشیعه، ج ۲۰، محقق محمدرضا حسینی جلالی، مؤسسه آل البيت، قم ۱۴۱۶
- ۶- حسینی دشتی سید مصطفی، معارف و معاریف، ج ۴، آرایه، چاپ اول، بی‌جا، ۱۳۸۵
- ۷- دبلیو ماتلین، مارگارت، روان‌شناسی زنان، مترجم شهناز محمدی، روان، تهران، ۱۳۸۹
- ۸- دلفی، کریستین، باز اندیشی در مفاهیم جنس و جنسیت، ترجمه مریم خراسانی، شهلا اعزازی، چاپ اول، روشنگران و مطالعات زنان، تهران، ۱۳۸۶
- ۹- دهخدا، علی‌اکبر، لغت‌نامه دهخدا، ج ۵، سیروس، تهران، ۱۳۴۱
- ۱۰- زیبایی نژاد، سبوحانی، محمدرضا، محمدتقی، درآمدی بر نظام شخصیت زن در اسلام، دفتر مطالعات و تحقیقات زنان، چاپ شانزدهم، قم، بهار ۱۳۹۱

- ۱۱- زیبایی‌نژاد، محمدرضا، هویت و نقش‌های جنسیتی (مجموعه مقالات)، به کوشش دفتر مطالعات و تحقیقات زنان، چاپ اول، تهران، ۱۳۸۸
- ۱۲- سیف، سوسن و دیگران، روان‌شناسی رشد ۱، سمت، چاپ اول، تهران، ۱۳۸۹
- ۱۳- سید محمد حسین حسینی تهرانی، امام شناسی، مشهد، چاپ سوم، ۱۴۲۶ ش.
- ۱۴- طباطبایی، محمدحسین، ترجمه المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۲، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ پنجم، قم، ۱۳۷۴
- ۱۵- علاسوند، فریبا، زن در اسلام، دفتر مطالعات و تحقیقات زنان، چاپ دوم، ج ۲، قم، ۱۳۹۲
- ۱۶- گولومبوک، فی وش، سوزان، رابین، رشد جنسیت، ترجمه مهرناز شهرآرای، ققنوس، چاپ چهارم، ۱۳۹۳
- ۱۷- گیدنز، آنتونی، جامعه شناسی، نی، ترجمه منوچهر صبوری، چاپ دوازدهم، ۱۳۸۳
- ۱۸- مطهری مرتضی، نظام حقوق زن در اسلام، صدرا، چاپ پنجاه و سوم، قم، ۱۳۸۹
- ۱۹- معین محمد، فرهنگ معین، ج ۱، زرین، چاپ دوم، تهران، ۱۳۸۲
- ۲۰- مکارم شیرازی ناصر، و همکاران، تفسیر نمونه، تهران دارالکتب الاسلامیه، ج ۲۲، - ۳۹۶
- ۲۱- نوری، حسین، مستدرک الوسائل، ج ۵، مؤسسه آل البيت، قم، ۱۴۰۷
- ۲۲- هام مگی، فرهنگ نظریه‌های فمینیستی، ترجمه نوشین احمدی، فیروزه مهاجر، فرخ قره داغی، توسعه، تهران، ۱۳۸۲
- ۲۳- فتال نیشابوری، محمدبن احمد، روضه الواعظین و بصیره المتعلمین، الشریف الرضی، قم، ۱۳۷۵